

به نام خدا

بررسی ساختمان، صورت‌های صرفی و مشتقات فعل در متن

روایت آذرفرنبغ فرزند

لاله ملکی زنجانی

۱۳۹۳

سرشناسه : ملکی زنجانی، لاله، ۱۳۶۴

عنوان قراردادی : روایات آذرفرنبغ فرخزادان. فارسی

عنوان و نام پدیدآور : بررسی ساختمان، صورت های تصریفی و مشتقات فعل در متن روایت آذرفرنبغ فرخزادان/ لاله ملکی زنجانی

ملاحظات نشر : تهران: سمیرا، ۱۳۹۲

ملاحظات ظاهری : ۴۰۳ص

شابک : ۹۷۸-۹۶۴-۸۹۵۵-۴۱-۵

وضعیت بررسی : تایید شده

موضوع : زبان پهلوی فعل

موضوع : زبان پهلوی - متن ها

موضوع : زبان پهلوی - متن ها - ترجمه شده به فارسی

موضوع : زردشت - عقاید

رده بندی کنگره : ۱۳۹۲ ب ۸ م ۱۹ PIR

رده بندی دیویی : ۴۷۵/۰۷۵

نمونه کتابشناسی ملی : ۲۲۶۱۸۸۳

بررسی ساختمان، صورت های تصریفی و مشتقات فعل در متن روایت آذرفرنبغ فرخزادان
لاله ملکی زنجانی

نشر سمیرا

چاپ اول، ۱۰۰۰ نسخه، ۱۳۹۳

شابک: ۹۷۸-۹۶۴-۸۹۵۵-۴۱-۵

صفحه آرائی و طراحی جلد: آرمین

قیمت: ۲۰۰۰۰ تومان

مرکز فروش: میراث کتاب ۶۶۴۶۶۳۴۵ و ۶۶۴۶۶۳۴۸-۰۲۱

فهرست مطالب

۷	پیشگفتار	
۱۰	درباره آذر فریغ و خزادان	
۱۳	انواع فعل در رفته در متن روایت آذر فریغ و خزادان	
۱۷	صورت‌های تصریف از مشتقات فعلی	
۱۸		A
۴۴		B
۸۱		Č
۸۳		D
۱۰۹		E
۱۱۴		F
۱۱۶		G
۱۳۵		H
۱۴۳		Ĵ
۱۴۵		K
۱۷۲		M
۱۸۲		N

۱۹۱ O

۱۹۵ P

۲۰۹ R

۲۱۸ S

۲۲۶ S

۲۴۱ T

۲۴۷ U

۲۴۹ W

۲۶۶ X

۲۷۶ Y

۲۸۰ Z

۲۸۴ نتیجه گیری

۳۲۰ متن پهلوی

۴۰۱ منابع و مآخذ

۴۰۳ چکیده انگلیسی

www.ketab.ir

پیشگفتار

روایت آذرفرنبغ فرخزادان یکی از با ارزش ترین متون پهلوی محسوب می شود. در این روایت، آذر فرنبغ پسر فرخزاد یکی از پیشوایان زرتشتی در قرن سوم هجری، به ۱۴۸ پرسش زرتشتیان هم عصر خود، در زمینه های مختلف فقهی پاسخ داده است. پرسش های مطرح شده و پاسخ های آن ها، به جز برخی که با توضیحات بیشتری همراه شده اند، غالباً کوتاه و مختصر هستند. از نکات قابل توجه در آن می توان به تعدادی واژه و جمله های اوستایی اشاره کرد که مشابه آن ها در هیچ جای دیگری مشاهده نشده است. این پژوهش در سه فصل گردآوری شده است؛ در فصل اول به معرفی متن روایت آذر فرنبغ فرخزادان و نیز پیشینه پژوهش انجام شده روی این متن پرداخته شده است. در فصل دوم مقوله فعل در این متن بررسی شده که هدف آن شناخت ساختمان فعل، ویژگی های صرف فعل و نقش ماده های فعل در متن فارسی است. همه فعل های متن و واژه های مشتق از فعل، مشخص شده، سپس نوع ساختمان فعل شامل بسیط، مشتق، مرکب و عبارت های فعلی استخراج شده اند. ویژگی های صرف فعل و نقش ماده های فعل در واژه سازی بررسی شده اند. فصل سوم نیز ارائه اصل متن فارسی زرتشتی روایت می باشد.

زبان فارسی میانه بازمانده زبان فارسی باستان است که نام زبان ایرانی و ایرانیان در دوران حکومت ساسانیان بوده است. دوران میان فروپاشی شاهنشاهی هخامنشی تا فتح ایران به دست اعراب و اسلام گرایی ایرانیان، دوره میانه تاریخ زبان های ایرانی به شمار آمده است. تحول این زبان از دوره باستان به دوره میانه بسیار جالب است. چگونگی شکل گیری و دگرگونی های عمیق از فارسی باستان تا فارسی میانه غربی را به خوبی می توان بر اساس متون فارسی میانه زردشتی باز شناخت.

به گفته اشمیت آغاز چنین دگرگونی هایی از اواخر دوران هخامنشی رخ می نماید. نظام دستوری این زبان نشان می دهد که از پایه و اساس در حال دگرگونی است. این دگرگونی

هم در آواها و هم در صرف و نحو دیده می شود چرا که صرف کامل اسم، صفت، ضمیر و فعل در حقیقت ساده شده و کاهش یافته است. این دگرگونی با تثبیت تکیه واژگانی به صورت تکیه شدت بر هجای ماقبل آخر بوده و هجای پایانی به نوبه ی خود کاهش یافته، (اسمت، ۱۳۸۷: ۱۶۹) به طوری که با محو پایانه ها تمایزات در مقوله های دستوری از بین

«در فارسی است» (همانند اوستایی)، اسم و صفت و ضمیر در حالت های گوناگون تصریف شده و نقش این کلمات در جمله با تغییر آخر کلمات و اضافه شدن شناسه های تصریفی معین می شود. همچنین اسم و صفت دارای سه جنس مذکر، مؤنث و خنثی و سه شمار مفرد و جمع و تکیه و جمع بوده است. در فارسی میانه (و نیز پارسی) تمایز جنس از میان رفته و شمار کلمات و جمع تقلیل یافته است. حالات تصریفی اسم و صفت و ضمیر (در فارسی باستان هفت و در فارسی میانه شش) نخست به دو حالت صریح (یا مستقیم یا فاعلی) و غیر صریح (یا غیر مستقیم یا غیر فاعلی) تقلیل یافته و سپس تمایز میان این دو حالت نیز از میان رفته است. صفت و موصوف و معدود و معدود، برعکس دوره باستان، هیچگونه مطابقتی ندارد. دستگاه فعل نیز کاملاً تجدید یافته و بسیار ساده شده است و ماده فعل های متعدد دوره باستان به دو ماده مضارع و ماضی (اسمت، ۱۳۸۷: ۶۲)

متون فارسی میانه زردشتی بسیار متنوع هستند. برخی متأخر و برخی قدیم اند برخی از آن ها در طی قرون دچار تغییرات فراوانی شده اند. این امر باعث شده است متن ها یکدست نباشند. بین این متون گاهی تفاوت های آوایی، واژگانی، صرفی و نحوی دیده می شود.

«آثار ادبی پهلوی به سبب سنت شفاهی پیش از اسلام غالباً به کتابت در نیامده بود و آنچه نیز صورت مکتوب به خود گرفته بود در دوران اسلامی به سبب تحول زبان پهلوی

به فارسی و نیز به علت تغییر خط پهلوی به عربی از میان رفت یا به علت تعصبات دینی یا جنگها و ستیزها نابود گردید.» (تفضلی، ۱۳۷۶: ۱۱۳)

بیشتر آثار زبان فارسی میانه زردشتی دینی هستند. اکثر آنها در قرن های سوم و چهارم که دین زردشتی دین رسمی نبود و اسلام جایگزین آن شده بود گردآوری نهایی شدند. موبدان به دلیل احساس خطر از نابودی آثار دینی آنها را به کتابت درآوردند. زمان تألیف این آثار مستأخر است اما مطالب آنها غالباً به اعصار کهن برمی گردد. (همان: ۱۱۴)

ادبیات فارسی میانه زردشتی علاوه بر در برداشتن متون دینی، متون فلسفی - کلامی، کشف و شهود و پیشگویی، نسوبه، تعویذ، اندرز و حکم، رسالات در آیین کشورداری، نامه های سیاسی، خطبه های هنگام جلوس، توقیعات، آیین نامه ها، چیستان، مناظره و مفاخره، تاریخ و جغرافیا، حماسه، فقه و حقایق و روایات، رسالات کوچک تعلیمی و داستان های مشهور را دربردارد.

براساس این که آثار فارسی میانه چه موضوع را در بر دارد و یا در چه زمانی نوشته شده است، سبکی خاص دارد.

در سده های نزدیک به اسلام و نیز در طول این دوران، تألیفات فارسی در این آثار بیشتر مشاهده می شود. حتی در بعضی موارد طرز جمله بندی کاملاً شکل فارسی درمی آید.

تاکنون پژوهش های زیادی در زمینه دستور زبان متون فارسی میانه از جمله فارسی میانه زردشتی صورت گرفته است. اما تاکنون هیچ اثری جامع که مبتنی بر داده های همه متون زردشتی باشد انجام نشده است. از جمله کارهای ضروری در این زمینه، می تواند بررسی زبانی هر یک از این متن ها به تنهایی باشد. این پژوهش مقوله فعل را در متن معروف و خواندنی فارسی میانه روایت آذر فرنیخ فرخزادان مورد بررسی قرار می دهد.

روایت آذر فرنبغ فرخزادان

کتاب ارزشمند روایت آذر فرنبغ فرخزادان در واقع مجموعه پاسخ های آذر فرنبغ فرخزادان به ۱۴۸ پرسش فقهی در زمینه های مختلف است. از آنجا که در پاسخ پرسش شماره ۹۳ به "گفته آذر فرنبغ فرخزادان، پیشوای بهدینان" استناد شده است، می توان چنین نتیجه گرفت که دست کم بخشهایی از این پاسخ ها متعلق به آذر فرنبغ فرخزادان نبوده است و کل این مجموعه را بعد ها بدو منتسب کرده اند. (رضایی باغ بیدی، ۱۳۸۴: ۱۱)

زبان و کاربست در روایت آذر فرنبغ فرخزادان آخرین مرحله حیات فارسی میانه را می نمایند. پرسش ها و پاسخ هایی که در این کتاب یافت میشود صرف نظر از تبیین بسیاری از آموزه های فقهی زرتشتی و رعیت زردتشتیان را در سده های نخستین هجری در قلمرو حکومت اسلامی باز می نمایند. (همان، ۱۳)

سؤالات و پاسخ های آن غالباً کوتاه است و سعی شده که مطالب مربوط به یک موضوع خاص به دنبال هم بیاید. از ویژگی های جالب توجه روایت آذر فرنبغ فرخزادان وجود تعدادی واژه و جمله اوستایی در آن است که در هیچ جای دیگر نیامده است. (تفضلی، ۱۳۷۶: ۲۸۴)

آذرفرنبغ فرخزادان موبدان موبد فارس و رهبر زرتشتیان در سده سوم هجری بود. اطلاعاتی از زمان و مکان تولد او در دست نیست، اما می توانیم از بزرگترین مراجع زرتشتی بوده و بسیاری از دانشمندان و فقهای زرتشتی به گفته او استناد کرده اند. آذرفرنبغ فرخزادان نخستین کسی است که پس از حمله اعراب به ایران، بخشهای پراکنده دینکرد را، که به درستی دانشنامه دین زرتشتی لقب گرفته، گرد آورد و به تدوین دوباره آن همت گماشت. (همان، ۱۱)

از جمله کارهایی که به آذرفرنبغ فرخزادان نسبت داده اند مناظره او با زرتشتی مرتدی از اهالی اصطخر به نام ابالیش در بغداد در حضور مأمون، خلیفه عباسی، بوده است. در این مناظره، که با حضور بزرگان دربار مأمون و برخی از روحانیان دیگر ادیان برگزار شد،

آذرفرنبغ فرخزادان به هر هفت شبهه ابالیش درباره دین زرتشتی پاسخ داد. پاسخهای آذرفرنبغ فرخزادان خلیفه را خشنود ساخت و موجب رانده شدن ابالیش از دربار خلیفه شد. شرح این مناظره در کتابی کوتاه با نام گجستگ ابالیش آمده است. (همان: ۱۴)

آثار منسوب به آذرفرنبغ فرخزادان عبارتند از:

۱- کتاب سوم دینکرد که مفصل ترین کتاب دینکرد است و مطالبی متنوع را شامل می شود.

۲- آئین نامه ای بر اصول عقاید زرتشتی که در کتاب سوم دینکرد به باب "آموزش" آن اشاره شده است. خلاصه همین باب کتاب چهارم دینکرد را تشکیل داده است. کتاب چهارم دینکرد کوتاه ترین کتاب دینکرد است.

۳- کتاب پنجم دینکرد که دروسی دارای دو بخش است:

الف) پاسخهای آذرفرنبغ فرخزادان در کتابی با نام دیلمی به یعقوب بن خالد درباره دین زرتشتی.

ب) سی و سه پرسش از بخت مارای مسیحی در رفع شبهات او.

۴- متنی بسیار کوتاه معروف به یک چند سخن که آذرفرنبغ فرخزادان گفت، که در واقع اندرزنامه ای درباره خرد است.

۵- روایت آذر فرنبغ فرخزادان، که موضوع این کتاب است.

احکام مطرح شده در این روایت عبارتند از:

احکام مربوط به نجاسات و انواع مردار، احکام مربوط به ارث، سرپرستی خانواده و گزینش قیم، احکام مربوط به ازدواج و انواع آن، احکام مربوط به عادات ماهانه زنان، احکام مربوط به دعا و نیایش، خیرات برای روان و برگزاری آیین های مربوط به درگذشتگان، احکام مربوط به ارتداد، احکام مربوط به بخشش و هبه، احکام مربوط به وام و رهن، احکام مربوط به نزاع و جنگ، احکام مربوط به فرزندخواندگی، زنا، بی توجهی به کودک، باز کردن یا نبستن کستی، توبه، خرید از مسیحیان، زنی که در هنگام زایمان درد

می کشد، اجرای آزمون در صورت عدم حل اختلاف میان شاکی و متهم، شهادت دروغ.
(همان: ۱۶)

روایت آذر فرنیغ فرخزادان را نخستین بار بهرام گور تهمورس انکلساریا، از پارسیان
بند، به زبان انگلیسی ترجمه کرد. متن تصحیح شده، آوانوشت (به شیوه کهن) و ترجمه او
در روایت آذر فرنیغ فرخزادان در سال ۱۹۶۹ م، ۲۵ سال پس از مرگش (در ۲۵
نویبر ۱۹۴۴ م)، در دو جلد منتشر شد، متأسفانه اشتباهاتی در همه بخشهای این اثر (متن
تصحیح شده، فهرست برخی از واژه ها و ترجمه) وجود دارد، که احتمالاً شماری از آنها به
دلیل آن است که این اثر پس از مرگ انکلساریا منتشر شده و او نتوانسته آنرا پیش از چاپ
و انتشار بازبینی کند (همان: ۱۶)

نسخه های خطی روایت آذر فرنیغ فرخزادان

از روایت آذر فرنیغ فرخزادان دو نسخه خطی موجود است:

۱. در مجموعه تهمورس دیشاه انکلساریا (معروف به TD۲) به خط فریدون مرزبان،
دستور کرمان، که ۷۷۷ صفحه است. تاریخ کتبت این مجموعه در سطر ۱۰ انجامه صفحه
۲۴۰، سال ۹۷۵ یزدگردی (= ۱۶۲۶ م) و در سطر ۱۵ انجامه صفحه ۷۲۷، سال ۹۷۸ یزدگردی
(= ۱۶۲۹ م) است. متن روایت آذر فرنیغ فرخزادان از میانه سطر ۱۰ صفحه ۳۲۲ این مجموعه
آغاز می شود و در اواخر سطر پایانی (سطر ۱۵) صفحه ۲ پایان می یابد. این مجموعه
درواقع هدیه دستور تیرانداز به تهمورس دیشاه انکلساریا بوده است. این مجموعه را از
یزد به هند برده بود.

۲. در مجموعه ای به خط گویدشاه رستم بندار (معروف به G) که در اختیار بهرام
گور تهمورس انکلساریا بوده است. همه صفحات این مجموعه آسیب دیده و ناقص است.
این مجموعه تاریخ استنساخ ندارد، اما از آنجا که گویدشاه مجموعه دیگری (معروف به
TD۱) را در سال ۹۰۰ یزدگردی (= ۱۵۳۰ م) استنساخ کرده است، می توان تاریخ استنساخ
این مجموعه را نیز اوایل سده شانزدهم میلادی دانست. این مجموعه را دستور مهرگان

سیاوخش از یزد به هند برده و به بهرام گور نهمورس انکلساریا هدیه کرده بود. این مجموعه منتشر نشده و سرنوشت آن اطلاعی در دست نیست. (همان: ۲۱)

تعریف مفاهیم مطرح شده در پژوهش

فعل ساده: فعل های ساده فعل هایی هستند که بن مضارع آنها یک تکواژ است.

فعل پیشوندی: فعل های پیشوندی فعل هایی هستند که از یک پیشوند و یک فعل ساده ساخته شده اند.

فعل مرکب: فعل های مرکب هستند که از یک کلمه که آن را فعلیار می نامند با یک فعل ساده که همکرد نامیده می شود ساخته می شوند و مجموعاً معنای واحدی را می رسانند.

عبارت فعلی: به دسته ای از کلمات اطلاق می شود که از مجموع آنها معنی واحدی حاصل می شود و غالباً معادل با مفهوم یک فعل ساده یا یک فعل مرکب است. عبارت های فعلی بیش از دو کلمه هستند که یکی از آن ها حرف اضافه است و مجموع عبارت معنای مجازی دارد.

پیشوند فعلی: وندی است که گاهی با فاصله یا بی فاصله پیش از فعل می آید این پیشوندها ممکن است در معنای فعل تغییری ندهند و تنها برای تأکید باشند.

همکرد: فعل ساده ای است که با یک کلمه که آن را فعلیار می نامند ترکیب شده و فعل مرکب را می سازند.

فعلیار: کلمه ای است که با یک فعل ساده که همکرد نامیده می شود فعل مرکب را می سازند. اگر فعلیار نقش مشخصی داشته باشد و از مجموع فعلیار و صرفی فعل ساده دو معنی حاصل شود مجموع آن دو را نمی توان فعل مرکب نامید.

ماده جعلی : در فارسی میانه از ماده های مضارع به شمار می آید. در واقع شیوه ساخت آن به این صورت می باشد که : ۱- اسم یا صفت بدون اینکه چیزی بدان افزوده شود به عنوان ماده مضارع قرار می گیرد. ۲- به پایان اسم و صفت -ēn پیوسته می گردد. گونه ماده ها متعدی اند.

ماده مجهول : در فارسی میانه از ماده های مضارع به شمار می آید. از ماده مضارع و پسوند -īh ساخته می شود.

ماده راجعی : فارسی میانه از ماده های مضارع به شمار می آید. از ماده مضارع و پسوند -ēn ساخته می شود.

واژه بسیط : واژه بسیط یا ماده واژه ای است که از یک جزء ساخته شده است.

واژه مشتق : واژه ای است که در ساخت آن پسوند یا پیشوند به کار رفته باشد.

واژه مرکب : واژه های است که از دو جزء مستقل ساخته شده باشد.

وندهای اشتقاقی : وندهای اشتقاقی نقش واژه ای دارند، به این معنی که واژه جدید می سازند، کاربردشان سماعی است، یعنی با همه افعال یک مقوله از کلمات بکار نمی روند، تعدادشان از وندهای تصریفی بیشتر است، از نظر جایی قرار گرفتن، در مقایسه با وندهای تصریفی، معمولاً به پایه کلمه نزدیک ترند و غالباً مقوله کلمات را می گیرند.

وندهای تصریفی : وندهای تصریفی نقش نحوی دارند، یعنی کلمه را برای ایفای نقش معینی در ساخت های نحوی پردازش می دهند، کاربردشان قیاسی است، یعنی با همه اعضای یک مقوله از کلمات می توانند بکار روند و کمتر استثناء می پذیرند.

اشتقاق : در این مقوله واژه جدید از طریق وند افزایی ساخته می شود وندهای اشتقاقی اگر به یک واژه یا تکواژ پیوندند واژه جدیدی ساخته می شود.

ترکیب : به هم پیوستن دو و گاهی بیش از دو واژه برای تشکیل یک واژه مرکب است از آنجا که در ترکیب حداقل دو واژه به هم می پیوندند و یک واژه مرکب می سازند و شمار واژه های هر زبان بسیار زیاد است این فرایند زیاترین روش واژه سازی است.

پیشینه پژوهش

تقریباً پژوهشی که تا کنون به این روایت اختصاص داده شده است، کتاب روایت آذرفرنبغ فرهنگ و ادب سرمدی و رضایی باغبیدی می باشد. این اثر شامل آوانویسی، ترجمه و نیز واژه نامه ای بر اساس این روایت می باشد متأسفانه کار منسجم دیگری روی ساختار فعلهای بکار رفته شده در این روایت و مشتقات آن انجام نگرفته است.